

АНТИЧНІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЖЕРЕЛА ФІЛОСОФІЇ СКОВОРОДИ

Відверта розмова на сторінках «Філософської думки», розпочата у першому випуску за 2012 рік під запитальною назвою «Антична філософія: тут і тепер?», яка зафіксувала вельми невтішний стан досліджень з античної філософії в українській філософській спільноті, дістала своє логічне продовження на I Сквородинівському колоквіумі «Філософія Григорія Сковороди в інтерпретаціях початку XXI ст.», який відбувся в Інституті філософії НАН України (11 грудня 2012 року), та II Сквородинівському колоквіумі «Античні та середньовічні джерела філософії Сковороди» (10–11 грудня 2013 року). Колоквіуми були присвячені антикознавчим, текстологічним, медієвістичним та патрологічним дослідженням філософії Григорія Сковороди, фундаментально зверненої як до Біблії, так і саме до античних джерел.

Метою античнотомислячого філософського товариства, яке зібралося на колоквіумах для обговорення антикознавчих аспектів філософського доробку Сковороди, було визначено не лише залучення фахівців із греки, латини біблієзнавства та патрології для глибшого розуміння стилю мислення і змісту творів самого українського філософа, а й вихід у цій царині сквородинознавства на давно очікуваний в Україні текстологічний світовий рівень досліджень і видань античної філософії в цілому.

Результатом розпочатого обговорення стала презентована на II колоквіумі науково-дослідницька програма «Skovorodianum», ключовими аспектами якої було оголошено найменш розвинуті напрямки сучасного історико-філософського й філологічного сквородинознавства: текстологія, античність (греко-латинські джерела), всесвітній контекст (переклади й рецепція). Відповідно було окреслено три головні підходи подальшої роботи в рамках загального проекту, присвяченого в перспективі 300 річниці від дня народження Сковороди:

По-перше, передбачено систематичне проведення міжнародних колоквіумів із зазначеної антикознавчої та медієвістичної проблематики для поглибленого джерелознавчого дослідження спадщини Сковороди та репрезентації творів філософа не лише на тлі історико-культурних подій в Україні, де сучасні досягнення незаперечні, а й в контексті ширшого світового історико-філософського процесу, де герменевтична глибина, своєрідність стилю і парадигмальне значення філософії Сковороди в її зверненні до античності залишаються не лише неусвідомленими, а й просто невідомими.

По-друге, йдеться про видання наукової серії перекладів сучасного зарубіжного сквородинознавства. Вже розпочато роботу над монографією доктора Міланського університету М.Г. Бартоліні про неоплатонічні джерела Сквороди; надалі очікується переклад з польської монографії доктора Краківського університету Д. Пилиповича, який готує нову редакцію книги для українського читача, переклад з німецької книги Елізабет фон Ердман про онтопоетику Сквороди, а також низка англомовних та франкомовних видань.

По-третє, антикознавчою перлиною проекту «Skovorodianum» має стати фахова підготовка білінгви і видання праць античних та середньовічних авторів, до яких звертався Скворода, у формі паралельних греко-українських і латино-українських коментованих текстів під загальною назвою «Античний кабінет Сквороди». Вже триває робота над трактатами Діонісія Ареопіта «Про божественні імена», Боеція «Про розраду філософією» і Цицерона «Про старість», заплановано звернення до трактатів Оригена та Максима Сповідника. Такі видання не лише сприятимуть глибшим історико-філософським дослідженням Сквороди, а й істотно допоможуть приведенню до тями антикознавчих студій, занедбаних наразі в Україні порівняно зі світовим рівнем.

У цьому тематичному випуску пропонуємо низку статей учасників двох зазначених колоквіумів і тих, хто підтримав ідею об'єднання сучасних антикознавчих зусиль й інтелектуального звернення до античної філософії в Україні довкола античних джерел і ремінісценцій Григорія Сквороди.

*Григорій
Сковорода*

ВХІДНІ ДВЕРІ ДО ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ¹

Написано 1766 року² для молодого шляхетства Харківської губернії, а оновлено 1780 року

Перед дверима

Дяка блаженному Богу за те, що потрібне зробив легким, а важке непотрібним³.

Немає нічого солодшого для людини і немає потрібнішого, ніж щастя⁴; немає і легшого від нього. Дяка блаженному Богу!

Царство Боже всередині нас⁵. Щастя в серці, серце в любові, любов же в законі Вічного.

¹ Новий коментований переклад сучасною українською мовою трактату Григорія Сковорода «Начальная дверь ко християнскому добронравію» виконано доктором філософських наук Віталієм Шевченком (Київ). Автограф твору «Начальная дверь ко християнскому добронравію» втрачено. Збереглися лише сім його списків пізнішого походження. Переклад подано за списком, знайденим у рукописному зібранні М. Ковалинського (ІЛ, ф. 86, № 7, арк. 3–19). Вжитий у назві вираз на позначення поширеного в давнину образу «начальная дверь» контекстуально відповідає нинішньому значенню «вступ».

² Незважаючи на датування твору 1766 роком, стислий виклад лекцій з етики, яким є «Начальная дверь ко християнскому добронравію», найімовірніше, був написаний Г. Сковородою 1768 року, коли було відкрито додаткові класи Харківського колеґіуму, а сам філософ став його викладачем.

³ Етичний постулат Епікура «Благодареніє Богу, яко нужная сотвори легкостяжными, злостяжная же — ненужными» Г. Сковорода обрав центральним пунктом богословського розмислу.

⁴ Щастя — одне з базових понять філософії Г. Сковорода, мета людських прагнень.

⁵ Див.: Лк. 17:21.

Це і є незмінно ясна погода та завжди сяюче сонце, що освітлює п'ятому сердечної безодні. Дяка блажен[ному] Богу!

Що сталося б тоді, коли б щастя, найпотрібніше й наймиліше для всіх, залежало б від місця, від часу, від плоті та крові? Скажу ясніше: що б сталося тоді, коли б Бог помістив щастя в Америці, чи на Канарських островах, чи в азійському Єрусалимі, чи в царських хоромах, чи в Соломоновому віці, чи в багатстві, чи в пустелі, чи в чині, чи в науках, чи в здоров'ї?.. Тоді б і щастя наше, і ми б із ним були бідні. Хто б міг дістатися до тих місць? Як можна народитися всім однієї якоїсь пори? Як же й поміститися в одному чині і статі? Що ж то й за щастя, яке утверджене на піску плоті, в обмеженому місці й часі, на смертній людині? Чи ж не це є важке? Так! Важке й неможливе. Дяка ж блаженному Богу, що важке зробив непотрібним!

Чи ж бажаєш нині бути щасливим? Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не подорожуй планетами, не тиняйся палацами, не повзай земною кулею, не блукай Єрусалимами... За золото можеш придбати село, річ важку, бо зайву. А щастя, як необхідна необхідність, дарується задарма скрізь і завжди.

Повітря і сонце завжди з тобою, завжди і задарма. Все ж те, що притомом втікає од тебе геть, знай, що воно чуже і не вважай [його] своїм. Все те є дивним і зайвим. Яка тобі в тому потреба? Тому-то воно й важке. Ніколи б не розлучилося з тобою, коли б було необхідне.

Дяка блаженному Богу!

Щастя не залежить ані від небес, ані від землі. Скажи з Давидом⁶: «Хто бо для мене є на небі? І чого від Тебе бажати мені на землі?»⁷

Що ж тобі потрібне? Те, що найлегше. А що ж легке? О, друже мій, усе і складне, і важке, і гірке, і лихе, і брехливе. Між тим, що є легке? Те, друже мій, що потрібне. А що потрібне? Потрібне є тільки одне. «Одне є на потребу»⁸.

Одне тільки тобі потрібне, одне тільки й блага, й легке, а все інше — [виснажливий] труд та хвороба⁹.

Що ж є цим єдиним? Бог. Усе тварне є рухляддю, мішаниною, поганню, дріб'язком, бруттом, рудою, каламуттю, недоладністю, збитком, і плоттю, й плітками... А те, що приємне й потрібне, єдине скрізь і завжди. Але це єдине все своєю п'ятірнею тримає тлін твоєї плоті¹⁰.

Дяка ж блаженному Богу за те, що від усього нас звільняє і все для нас важке, окрім того, що потрібне, миле та єдине.

⁶ Переклад точних або довільно вжитих Г. Сковородою уривків зі Святого Письма подається переважно за виданням «Біблія або книги Святого Письма Старого та Нового Заповітів (Б. м., 1990)» у перекладі І. Огієнка.

⁷ Див.: Пс. 72:25.

⁸ Див.: Лк. 10:42.

⁹ Цей вислів з Книги псалмів (див.: Пс. 9:28 та 89 (90):10) контекстуально означає «марнота та хвороба».

¹⁰ Див.: Пс. 77 (78):27.

Чимало тілесних потреб чекають на тебе, а не там щастя. Серцю твоєму потрібне єдине¹¹, і в ньому Бог та щастя поруч. Близько є. У серці і в душі твоїй [перебувають].

У цей ковчег провадить, ніби через десять дверей, і наша десятиглава бесіда. А я бажаю, щоб твоя душа, як Ноєва голубка, не знайшовши ніде спокою, повернулася до свого серця¹², до того, що спочиває у твоєму серці, щоб збулося ось це Ісаїне: «...Будуть підвалини Твої віковічні з роду в рід. І йменуватимуть Тебе Творцем огорожі. І на твоїх стежках заспокояться»¹³.

Твердь бесіди

«Правда Господня навіки»¹⁴.

«Навіки, о Господи, слово Твоє ... пробуває»¹⁵.

«Закон Твій — у мене в серці»¹⁶.

«Слово стало плоттю, оселилося між нами»¹⁷.

«Посеред вас стоїть, а ви Його не знаєте»¹⁸.

Глава 1-ша

Про Бога

Увесь світ складається з двох натур: одна — видима, друга — невидима. Видима натура називається творінням, а невидима — Богом.

Ця невидима натура, чи Бог, усе творіння пронизує й утримує; скрізь завжди був, є і буде. Наприклад, людське тіло видно, але Ума, який пронизує й утримує його, не видно.

Тому древніми Бог назвався Ум всесвітній¹⁹. Він мав у них різні імена: Натура, Буття речей, Вічність, Час, Доля, Необхідність, Фортуна тощо.

А в християн найвідоміші Його імена такі: Дух, Господь, Цар, Отець, Ум, Істина. Останні два імені здаються найвідповіднішими, бо Ум є цілком духовний, а Істина своїм вічним існуванням цілком супротивна непостійній речовині. Та й тепер у якійсь землі Бог зветься *iumen*²⁰. Що ж до види-

¹¹ Довільний переказ Євангелії від Луки (Лк.10:42).

¹² Парафраз вислову з книги Буття (Бут. 8:9).

¹³ Див.: Іс. 58:12. В іншому україномовному перекладі цей уривок з Біблії звучить так: «Поставиши основи довічні і будуть тебе називати: “Замуровник пролому, направник шляхів для поселення”».

¹⁴ Див.: Іс. 51:8.

¹⁵ Див.: Пс. 119:89.

¹⁶ Див.: Пс. 40:9.

¹⁷ Див.: Ін. 1:14.

¹⁸ Див.: Бут. 28:16.

¹⁹ Ум (=Логос) — базове поняття античної філософії, в тому числі вчення Аристотеля та Платона.

²⁰ Учені припускають, що наведене Г. Сковородою слово *iumen* має угорське походження і є омонімічно співзвучним зі слов'янським поняттям «істина».

мої натури, то в неї також не одне ім'я, наприклад: предмет чи матерія, земля, тіло, тінь та ін[ше].

Глава 2-га

Про [вселенську]²¹ віру

Оскільки й тепер мало хто розуміє Бога, тож не дивно, що древні часто [через] суспільну схибленість вважали річ богом, і згодом усе своє богошанування звели на посміх.

Воднораз і в те всі віки й народи завжди спільно вірили, що існує якась таємна, всенаповнювальна і всевладна сила.

Через це на Його честь і пам'ять про Нього по всій земній кулі завжди всенародно зводилися Йому споруди, та й тепер скрізь усе те саме [спостерігається]. І хоч, наприклад, підданий може помилково пошанувати камердинера²² замість пана, однак щодо того ніколи не сперечається, що є над ним володар, якого, можливо, він і в очі не бачив²³. Підвладним Йому є кожний народ і зазвичай кожний виявляє перед Ним свою покірність.

Така віра є загальноприйнятою і простою.

Глава 3-тя

Про спільний промисел

Ось ця найблаженніша натура чи дух цілий світ, ніби машиністова вправність годинниковий механізм²⁴ на вежі, утримує в русі і, ніби дбайливий батько, сам є буттям кожному творінню. Сам надихає, живить, зараджує, зцілює, захищає і за своєю-таки волею, що йменується всезагальним законом чи уставом, знову перетворює на грубу матерію чи бруд, а ми те називаємо смертю.

З цієї причини мудра древність уподібнила його математикові чи геометру²⁵, тому що ненастанно в пропорціях чи розмірах управляється, виліплюючи різними фігурами, наприклад, трави, дерева, звірів і все інше, а єврейські мудреці уподібнили Його гончареві²⁶.

Цей Промисел є загальний, бо стосується благостояння всього живого.

²¹ У списку твору із зібрання М. Ковалинського помилково вжито слово «вселенной».

²² Камардинер (камердинер) — кімнатний слуга господаря.

²³ Твердження про наявність віри в усіх народів виступає для Г. Сковороди одним із доказів буття Божого.

²⁴ Порівняння світу з часовим механізмом у XVIII сторіччі було поширеним.

²⁵ У добу Г. Сковороди, як і раніше, порівняння Бога з математиком, геометром, як і астрономом, економом та домоправителем, широко використовувалося для підкреслення розумності та співмірності Божого облаштування світу.

²⁶ За біблійними відомостями Бог створив людину з глини.

Глава 4-та

Про особливий щодо людини промисел

Цей найчистіший, усесвітній, спільний для всіх часів і народів Ум наділив нас, як джерело, всіма необхідними для провадження життя мудрощами та мистецтвом.

Але над усе кожний народ зобов'язаний Йому за те, що Він вділив своєї найвищої Премудрості²⁷, яка є Його природним образом і печаттю.

Вона²⁸ настільки переважає інші розумні духи чи поняття, наскільки спадкоємець краший за слуг²⁹.

Вона доволі схожа на найдокладнішу архітектурну симетрію чи модель³⁰, яка, непомітно пронизуючи увесь матеріал та втримуючи все інше приладдя, робить цілісність міцною й непогнаною.

Так точнісінько і Вона, потай розливаючись усіма членами політичного корпусу, що складається із людей, а не з каміння, робить його твердим, мирним і благополучним³¹.

Коли, наприклад, якийсь рід чи місто, чи держава на цій моделі засновані й функціонують, тоді стають вони раєм, небом, домом Божим тощо. А коли якась окрема людина облаштує за Нею своє життя, тоді вселяється в ній страх Божий, святиня, чесноти й таке інше. І як у людському тілі один ум, але по-різному згідно з призначенням різних частин діє, так і в згаданих спільнотах, що зв'язані цією Премудрістю, Бог через різні члени звершує різні дії на спільну користь.

Вона в усіх наших найрізноманітніших справах та речах душа, користь і краса, а без Неї все мертве й огидне. Народжуємося ми всі без Неї, однак для Неї. Хто до Неї природніший та охочіший, той шляхетніший і кмітливіший, а чим більше хто має із Нею справи, тим дієвіше, хоч і незбагненно відчуває внутрішнє блаженство чи втіху. Від Неї однієї залежить особливий Промисел при творенні людського роду. Вона-бо є прегарним образом Божим, яким Він дещо згодом, закарбувавшись у нашій душі, робить нас із диких і потворних монстрів чи виродків людьми, себто хижачками, до співдружності та до згаданого згуртування придатними, незлобивими, розсудливими, великодушними та справедливими.

А коли Вона вже поселилася в сердечні людські поривання, тоді є тим самим, що і в русі годинникової машини темпо (ТЕМПО)³², тобто правиль-

²⁷ У цій главі твору Г. Сковорода фактично створив панегірик Божій Премудрості, який перегукується з ремінісценціями бл. Августина, що він їх виклав у «Сповіді».

²⁸ Тут і далі в 4-й главі під словом «Вона» розуміється Божа Премудрість.

²⁹ Пор.: Гал. 4:1-7.

³⁰ Термін «Модель» вжито Г. Сковородою в його первісному значенні, що має латинське походження й буквально означає «міра», «такт», «лад», «масштаб сумірності».

³¹ Такі твердження Г. Сковорода є близькими до вчення Платона про ідеальну республіку.

³² Італ. tempo, нім. das Tempo.

ність і точність. І тоді ж приходять у душу непорочність і чистосердечність, ніби якийсь чаруючий дружелюбністю райський дух і смак.

Вона відрізняє нас од звірів милосердям і справедливістю, а від тварин — стриманістю й розумом; і є нічим іншим, як таємно написаним на серці щонайблаженнішим образом Бога, силою й правилом усіх наших порухів та справ. Тоді наше серце стає чистим джерелом благочинності, що невимовно звеселяє душу, і тоді ж ми стаємо істинними душею та тілом людьми, схожими на придатне для забудови чотиригранне каміння, із якого зводиться живий Божий дім [і] в якому Він царює особливою милістю.

Важко натрапити на неоціненну цю скарбницю й примітити її, і вже тому нелегко її любити й шукати.

Але наскільки Вона зовні непоказна та зневажена, настільки всередині поважна й прекрасна, схожа на маленьке, наприклад, зерня смокви, в якому з плодами та листям приховане ціле дерево, чи на простий маленький камінець, у якому зачалася жаклива пожежа³³. Для унаочнення Її завжди наділяли ознаками, і Вона, ніби якийсь принц, мала свої різні впродовж віків та серед народів образи, печаті й символи. Її ж символом був, наприклад, повішений на жердині перед юдеями змії³⁴.

Її герб — голуб із оливковою гілочкою в дзьобі³⁵. Являлася Вона в образі лева та ягняти, і царський жезл був Її ж предметом [зображення] тощо.

Приховувалася Вона в них і під священними обрядами, наприклад: у споживанні паски, в обрізанні і тому подібне³⁶.

Приховувалася Вона, ніби під усіляким маскарадом, і в цивільних історіях, наприклад, в оповіді про Ісава та Якова, про Саула та Давида³⁷ тощо, і самою своєю таємною присутністю зробила ті книги мудрими.

А вже згодом з'явилася Вона в образі чоловічому, ставши Боголюдиною.

У який же спосіб ця Божа Премудрість народилася від Отця без матері і від Діви без батька, і як же вона воскресла та знову до свого Отця вознеслася і таке інше — краще й не допитуйтеся. Наявні в цій, як і в інших науках, надмірні тонкощі, в яких лише й може посісти місце та вдавана віра, яку називають умоглядною³⁸. Дій при цьому так, як в опері, і задовольняйся

³³ Ця прихована таїна природи вважалася Г. Сковородою красномовним свідченням її богоствореності.

³⁴ Пор.: Числ. 21:9.

³⁵ Символічний образ мудрості вказує на ту надію, яку свого часу провів голуб патріархові Ноеві після всесвітнього потопу і з якою християни пов'язують свої сподівання на спасіння.

³⁶ Пор.: Вих. 12:11; Лев. 23:5; Числ. 28 : 16-18.

³⁷ У християнській традиції імена Ісава та Якова, як і Саула та Давида, виступають уособленням смирення, благочестя та мудрості.

³⁸ Очевидно, маються на увазі богословські твори речників аристотелівської традиції, в яких наголошувалися споглядальні аспекти пізнання.

тим, що очам твоїм відкрито, а за завісу та за рампу театру³⁹ не зазирає⁴⁰. Зроблено цю завісу навмисне для просторідних і схильних до прискіпливості сердець, бо чим ближче нищість досягається, тим більше втрачає свою поштивість до великих справ та персон.

Навіщо тобі, наприклад, питати про воскресіння мертвих, коли й сама здатність воскрешати ніяк не допомагає лівій душі — ні тій, що воскрешає, ні тій, що воскресає? Від таких ото прискіпливих виникли розколи, марновірство та інші виразки, якими занепокоєна ціла Європа. Найважливіше діло Боже: одну безпутну душу оживотворити духом своїх заповідей, аніж із небуття створити заселену беззаконниками нову земну кулю.

Не той вірний Владареві, хто намагається проникнути в Його таємниці, але хто волю Його старанно виконує.

Ця вічна Божа Премудрість завжди й серед усіх народів ненастанно продовжує промовляти, і є Вона насамперед невидимим образом усюдисущого Божого Єства та живим Словом, що таємно до всіх нас внутрішньо волає. Але не хочемо слухати її порад, одні через втрату слуху, а переважна більшість — через нещасну впертість, що пояснюється поганим вихованням.

Прислухалися до цього нетлінного голосу премудрі люди, яких серед євреїв називали пророками, і з щонайглибшим побоюванням виконували настановлене.

Вона початок і кінець усіх пророчих книг: від Неї, через Неї і для Неї все в них написано.

Через те різні найменування отримала. Вона називається Образом Божим, Славою, Світлом, Словом, Порадою, Воскресінням, Життям, Шляхом, Правдою, Миром, Долею, виправданням, Благодаттю, Істиною, Силою Божою, Ім'ям Божим, Волею Божою, Каменем віри, Царством Божим тощо. А найперші християни назвали Її Христом, тобто Царем, бо Вона одна скеровує до вічного й тимчасового щастя всі держави, різні спільноти й кожного окремо. Так, окрім іншого, у давнину царственным називалося все, що вважалося верховним і найголовнішим.

Провидів Авраам найблаженніше Її світло і, впевнившись у Ній, став із усім своїм родом справедливим, а з підданими успішним. Однак Вона й до Авраама серед своїх прихильників завжди жила. А Мойсей із невидимого цього Божого образу ніби зняв план, накреслив його просто й грубо найпотрібнішими лініями і, згідно з ним облаштувавши єврейське суспільство, зробив його благополучним та переможним. Він по-тодішньому написав його на кам'яних таблицях⁴¹ і так учинив, що невидима

³⁹ В добу бароко образ театру, як і його персонажів, мав широке застосування і зазвичай поєднувався з марнотністю земних утіх.

⁴⁰ Цей заклик Г. Сковороди вказує на конечну непізнаність Бога, хоча й дещо контрастує з його містичними умонастроями.

⁴¹ Ідеться про таблиці (=скрижалі) Мойсея, на яких було викарбовано десять Божих заповідей.

Премудрість Божа, ніби видима й тлінна людина, проникливим голосом до всіх нас звертається.

Це звіщення, з огляду на те, що розділене ним на десять суджень чи пунктів, назване десятислів'ям.

Глава 5-та

Про десятислів'я

I

«Я Господь, Бог твій, нехай не буде в тебе богів інших...!» і т. д.⁴²

Точніше сказати так:

Я Керманич твого благополуччя і Світло розуму. Будь обережний, щоб ти не заснував свого життя на інших порадах, мистецтвах та вигадках, хоч би вони й народилися з ангельських умів. Покладися на Мене беззастережно. Якщо ж, оминувши Мене, збудуєш своє життя на іншій премудрості, то вона буде тобі богом, але не істинним, а тому й щастя твоє буде схоже на вкрадену монету.

II

«Не створи собі кумира...!» і т. д.⁴³

Як на поганому камінні, і навіть більше того, не дозволяю тобі будуватися на подобах. Будь-яка подоба є плоттю, а всяка плоть є піском, хоч би вона в піднебессі народилася; все те ідол, що є подобою.

III

«Не призывай імення...!» і т. д.⁴⁴

Гляди ж, по-перше, не впади в рів⁴⁵ безумства, ніби в світі нічого немає, окрім подоби, і ніби ім'я це (Бог) порожнє. У цьому ж бо урвищі живуть клятви неправдиві, облуди, омани, хитрощі, зради і всі страховиська таємних і неприхованих мерзот. Натомість напиши на серці, що скрізь, завжди присутній Божий суд, який готовий на кожному місці невидимо палити й сікти твою невидиму частину, не оминаючи нічого, за всі діла, слова й помисли, в яких Мене [Бога] немає.

⁴² Див.: Вих. 20:2-3.

⁴³ Див.: Вих. 20:4.

⁴⁴ Див.: Вих. 20:7.

⁴⁵ Образ «рову» (пiрви, урвища) з його негативними конотаціями (рiв пристрастей, геєнський рiв тощо) широко використовувався в богословській літературі доби українського бароко.

IV

«Пам'ятай день суботній...!» і т. д.⁴⁶

Це ти всюди і всередині тебе приховану величність Божу не забувай прославляти з вірою та страхом у день недільний, а поклоняйся не тільки пустими церемоніями, а й самим ділом, сердечно йому наслідуючи. Його діло й уся втіха в тому, аби щохвилино дбати про користь кожного створіння, і від тебе більше нічого не вимагає, окрім щиросердного милосердя до твоїх ближніх.

А це досить легко. Тільки віруй, що ради себе послуговуєшся десятма [заповідями] тоді, коли використовуєш для інших, і навпаки.

V

«Шануй батька твого ...!» і т. д.⁴⁷

Насамперед шануй батька й матір і служи їм. Вони-бо видимі образи того невидимого Єства, яке тобі стільки позичає.

А ось хто батько твій та мати: будь, по-перше, вірним і відданим Володареві, слухняним градоначальнику, шанобливим до священика, покірним батькам, вдячним твоїм учителям і благодійникам. Ось істинний шлях до твого вічного й тимчасового благоденства та до утвердження твого роду. Що ж до решти суспільства, стережись такого:

VI

«Не убий!»⁴⁸

VII

«Не чини перелюбу!»⁴⁹

VIII

«Не кради!»⁵⁰

IX

«Не свідчи неправдиво або не обмовляй!»⁵¹

⁴⁶ Див.: Вих. 20:8.

⁴⁷ Див.: Вих. 20:12.

⁴⁸ Див.: Вих. 20:13.

⁴⁹ Див.: Вих. 20:14.

⁵⁰ Див.: Вих. 20:15.

⁵¹ Див.: Вих. 20:16.

Осуджуємо винуватця, а обмовляємо невинного. Це є найстрашніша злоба, а наклепник по-еллінському — диявол.

Х

«Не пожадай!»⁵²

Але оскільки лихий намір є сім'ям лихих справ, яких не злічити, а рабське серце є невичерпним джерелом лихих намірів, через те впродовж життя годі тобі стати чесним, коли не допустиш, щоб Бог знову переродив твоє серце. Присвяти ж його ширій любові⁵³. Тоді миттєво зв'яжеш у собі безодню беззаконь. Бог, Боже слово, до Його слова любов — усе це одне.

Серце, розпалене цим триосібним вогнем, ніколи не грішить, бо не може мати лихого сімені чи намірів.

Глава 6-та

Про істинну віру

Коли б людина могла швидко зрозуміти неоціненну вартість цієї великої Божої ради, могла б зразу ж її прийняти й полюбити.

Оскільки ж тілесне, грубе міркування цьому перешкоджає, то їй потрібна віра. Вона — приховане всією радою блаженство, ніби здаля, дивиться крізь підзорну трубу, з якою й зображається.

При ній неодмінно має бути надія. Вона сліпо й силоміць утримує людське серце при цій єдинородній істині, не переймаючись підступними вітрами сторонніх помислів. З цієї причини зображується у вигляді жінки, яка тримає кітву⁵⁴.

Ці чесноти, зрештою, провадять людське серце, ніби надійний вітер корабель, у гавань любові, і їй доручають.

Тоді, з відкриттям очей, потай кричить у душі Дух Святий таке:

«Правда Твоя — правда вічна, а Закон Твій — істина»⁵⁵.

Глава 7-ма

Благочестя й церемонії — різні речі

Уся сила десятислів'я вміщується в одному цьому імені — любов.

Вона є вічним союзом між Богом і людиною. Вона є вогнем невидимим, яким серце палає до Божого слова чи волі, а тому вона й сама є Бог.

⁵² Див.: Вих. 20:17.

⁵³ Див.: Послання ап. Павла до римлян 12:9.

⁵⁴ Кітва (=якір) — один із поширених у християнській літературі образів, що виступає символом надії на спасіння.

⁵⁵ Див.: Пс. 118 : 142.

Ця божественна любов має на собі зовнішні вияви чи знаки; вони звуться церемонія, обряд чи образ благочестя. Отже, церемонія для благочестя є тим, що листя для плодів, що на зерні лушпиння, що для доброзичливості компліменти. Якщо ж ця маска не має своєї сили, тоді залишається одна криводушна облудність, а людина — повапленим гробом⁵⁶.

Усе ж то церемонія, що може виконувати й найнещасніший ледар.

Глава 8-ма

Закон Божий і передання — різні речі

Закон Божий перебуває вічно, а людські передання — не скрізь і не завжди.

Закон Божий є райським деревом, а Передання⁵⁷ — тінню.

Закон Божий є плодом життя⁵⁸, а Передання — листям. Закон Божий є Божим у людині серцем, а Передання — листом смоковниці, що часто прикриває єхидну⁵⁹. Двері храму Божого є законом Божим, а передання є прибудованим до храму притвором. Наскільки віддалений переддвірок від вітаря, а хвіст від голови, настільки відділене Передання.

У нас майже всюди цю незрівнянну рівність порівнюють, забувши закон Божий і змішавши в одно з людським брудом навіть настільки, що людські нісенітниці ставлять вище і, на них уповаючи, про любов не думають, хай же здійсниться оце: «Лицеміри! Так ви ради передання вашого зруйнували закон»⁶⁰. Усе ж то є Передання, що не Божий закон.

Глава 9-та

Про пристрасті чи гріхи

Пристрасть є морове в душі повітря. Вона — безпутне бажання зображень і називається нечистий чи болісний дух. Найголовніша з усіх заздрість, мати інших пристрастей та беззаконь. Вона є головним центром цього урвища, де страждає душа. Ніщо їй не прикрашає і не робить корисною. Не милий їй світ, не люба благочинність, а шкода така солодка, що сама себе за десятьох з'їдає.

Жалом цього пекельного дракона є всі гріхи, а ось їхні прізвища: ненависть, злопам'ятність, гордість, лестощі, ненаситність, сум, каяття, туга, журба та інші невсипущі в душі хробаки⁶¹.

⁵⁶ Мф. 23:27.

⁵⁷ Наскільки можна вивести з контексту, в цьому пункті Г. Сковорода, як і деякі інші православні діячі (Феофан Прокопович, Самійло Мисливський...), розходився з православним розумінням Священного Передання як богонатхненного джерела.

⁵⁸ Ос. 10:12.

⁵⁹ Єхидна — в давньогрецькій міфології страшна потвора, що нагадує напівжінку й напівзмію.

⁶⁰ Див.: Мк. 7:8; Мф. 15:6-7.

⁶¹ Пор.: Мк. 9 : 44, 46, 48.

Глава 10-та

Про любов або щиросердність

Опирається цій безодні щиросердність. Вона є спокійним диханням душі та віянням Святого Духа.

Вона схожа на прекрасний сад, який сповнений тихими вітрами, духмяними квітами та втіхою [і] в якому маїться дерево нетлінного життя.

А ось її плоди: доброзичливість, незлобивість, снага, смирення, недворушність, благонадійність, безпечність, утіха, кураж⁶² та інші невід'ємні забави.

Хто таку душу має, мир на ньому, і милість, і вічна веселість над головою цього істинного християнина!⁶³

А м і н ь

⁶² Мф. 23:27.

⁶³ Ос. 10:12.